

Олена Газізова

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник відділу освітніх
технологій та популяризації українознавства,
Науково-дослідний інститут українознавства

ORCID: 0000-0002-5353-5637
Email: olena.gazizova@ukr.net

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНФЛІКТІВ У ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У НОВІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ

Анотація. У дослідженні розглядаються особливості соціокультурної інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб в нові територіальні громади. Внаслідок військово-політичного конфлікту, спричиненого збройною агресією Російської Федерації, починаючи з 2014 р. Україна зіткнулася з проблемою масової внутрішньої вимушеної міграції населення. Дослідження ціннісних розбіжностей та соціокультурних настроїв і очікувань приймаючих громад щодо ВПО (і навпаки – ВПО щодо приймаючих громад) є важливим через те, що саме ці настрої та очікування значно впливають на соціокультурну та загальну суспільну атмосферу в громаді.

Знання соціокультурних настроїв і очікувань даних соціальних суб'єктів виступає науковим підґрунтям підтримки гармонійних відносин між ВПО і приймаючими громадами, у тому числі шляхом запобігання конфліктів, пов'язаних із дискримінацією вимушених переселенців. Адаптація ВПО до життя у нових громадах залежить від реалізму очікувань: і завищені, і занижені очікування негативно впливають на процес адаптації в іншокультурному середовищі.

Необхідно відзначити успішність більшості громадських і приватних ініціатив щодо допомоги ВПО, проте їхня діяльність є несистемною, спонтанною, вони діють розрізнено та ситуативно.

Важливим чинником адаптації ВПО в нових місцях проживання є рівень забезпеченості освітньо-культурних та соціальних потреб. Одним із важливих показників є влаштування в заклади освіти та психологічна допомога родинам з дітьми. Більшість вимушених внутрішніх мігрантів зазначають, що найактуальнішою проблемою для них, іноді навіть більше, ніж житло і соціальний захист, є працевлаштування. Серед типових причин відмови у працевлаштуванні підприємці називають: небажання брати людину із зони АТО, мотивуючи це ментальними відмінностями та неадаптованістю переселенців до місцевих умов.

Таким чином, врахування соціокультурних запитів та ціннісних пріоритетів як ВПО, так і місцевих мешканців в процесі громадсько-суспільного життя територіальної громади, позитивно вплине на подолання проблем інтеграції та адаптації ВПО в нових умовах життя, запобігання конфліктів, підвищення рівня комунікування, а також, в більш загальному сенсі, сприятиме національній єдності та примиренню.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, територіальні громади, соціокультурна інтеграція та адаптація, конфлікт, міграція, ціннісні розбіжності, ідентичність.

Olena Hazizova

Ph.D. in History, Senior Research Associate,
Department of Educational Technologies
and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies,
Ministry of Education and Science of Ukraine

WAYS OF OVERCOMING OF SOCIO-CULTURAL CONFLICTS IN THE PROCESS OF INTEGRATING OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS INTO NEW TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The study considers specifics of sociocultural integration and adaptation of internally displaced persons (IDPs) in new territorial communities. As a result of the military and political conflict caused by the armed

aggression of the Russian Federation, Ukraine since 2014 has been facing the problem of mass internal migration. The investigation of differences in values, socio-cultural attitudes and expectations of hosting communities in regard to IDPs (and vice versa, those of IDPs in regard to hosting communities) is important, as these attitudes and expectations significantly influence socio-cultural and overall communal atmosphere.

The knowledge of socio-cultural moods and expectations of these social subjects serves as a scientific ground for the support of well-balanced relations between IDPs and hosting communities, including prevention of conflicts related to the discrimination of forced migrants. Adaptation of IDPs to the life in new communities depends on the reality of their expectations: both high and low, they negatively influence the process of adjusting to the new environment.

It must be noted that most public and private initiatives aimed at helping IDPs have been successful, although such activities have been unsystematic, spontaneous, occasional, and fragmented.

The sufficient level of satisfying of social, educational, and cultural needs is an important factor in adaptation of IDPs in new places of residence. This is especially indicated by school enrollment and psychological assistance provided to families with children. Most forced internal migrants state that employment constitutes for them the key problem, sometimes even greater than that of accommodation and social protection. Usually, such reasons for employment denial are mentioned: unwillingness to hire a person returned from the ATO zone due to their mental differences and mal-adaptation to local conditions.

Thus, an account for sociocultural needs and value priorities as of IDPs so of local residents in the public and social life of the territorial community will have a positive influence on the overcoming of problems arising in the process of integration and adaptation of IDPs to their new life; prevent conflicts; increase the level of communication, and, in a larger sense, facilitate national unity and reconciliation.

Keywords: internally displaced persons, territorial communities, sociocultural integration and adaptation, conflict; migration, value differences, identity.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У результаті військово-політичного конфлікту, спричиненого збройною агресією Російської Федерації, починаючи з 2014 р. Україна зіткнулася з проблемою масової внутрішньої вимушеної міграції населення. Станом на 06. 05. 2019 р. взято на облік 1 377 468 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим, у 2018 році їх кількість сягала 1,5 млн [5].

Хвиля вимушеної внутрішньої міграції, спричинена не лише бажанням переселенців втекти від військових дій та небезпек, але й незгодою з політико-правовим режимом на тимчасово окупованих територіях, бачення свого майбутнього в Україні. Адже у 2014 р. Російська Федерація активно закликала бажаючих жителів Сходу України з районів проведення військових дій виїжджати на територію Росії, обіцяючи їм забезпечення житлово-матеріальних потреб.

І якщо на початку масові мігранти і українське суспільство сприймали статус ВПО як тимчасовий і короткотривалий, який вимагав надання негайної допомоги, тимчасового місця проживання, забезпечення прав і свобод, то тривалість перебування в статусі внутрішньо переміщених осіб зумовила зміну і проблем, пов'язаних із цим процесом, до створення рівних умов для реалізації їх прав і законних інтересів та інтеграції до приймаючих громад. З метою впровадження ефективних механізмів та технологій подальшої інтеграції ВПО в нові територіальні громади в листопаді 2017 р. Кабінетом Міністрів України схвалена «Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» [11].

Мета статті – аналіз конфліктного поля соціокультурного життя громади, пов'язаного з

ціннісними розбіжностями та очікуваним запитами ВПО та членів місцевої громади, а також визначення шляхів запобігання та подолання соціокультурних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень. Проблемне поле вирішення питань мігрантів, їх правового статусу, соціального захисту, розроблення системи інтеграційних та адаптаційних заходів в нових громадах детально проаналізовані в працях О. Балакіревої, В. Горбуліна, О. Непомнящого, О. Новікової, Я. Пилинського, Т. Семигіної, В. Смаля, Е. Лібанової, О. Власюка, О. Панькової, О. Касперовича, О. Дяченка та ін.

Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України у 2016 р. підготував комплексне дослідження «Донбас і Крим: ціна повернення», у якому визначено негативні наслідки вимушеної міграції, спричинені різкою зміною соціального середовища, важкими умовами і низькими можливостями життєзабезпечення [2]. У науковій доповіді О. Балакіревої «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції» (2016 р.) [1] на основі результатів соціологічного дослідження проаналізовано основні ціннісні розбіжності ВПО та представників приймаючих громад. Важливою для нашого дослідження є комплексна монографія, підготовлена колективом науковців із числа ВПО під керівництвом О.Ф. Новікової (2016–2018 рр.) «Використання потенціалу внутрішньо переміщених осіб як ресурсу розвитку суспільства та територіальних громад» [6]. Окремо варто відзначити Національну систему моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, що реалізується Міжнародною організацією з міграції у співпраці з українськими урядовими структурами та за фінансової підтримки ЄС (на даний момент вже проведено 14 раундів моніторингу) [4]. Дяченко А. визначає стратегічні

напрями вдосконалення механізмів інтеграції внутрішньо переміщених осіб: 1) привернення суспільної уваги до питань інтеграції ВПО у приймаючі громади, їх потреб та проблем; 2) забезпечення змін у ставленні суспільства до розв'язання проблем ВПО (за соціокультурним, соціально-економічним та гуманітарним вимірами); 3) підвищення рівня комоліментарності приймаючих громад до ВПО, підвищення рівня толерантності, довіри і взаємодії в суспільстві [3, с. 68]. На думку Панькової О., Касперович О. за останні два роки основними змінами в ситуації з ВПО є стабілізація чисельності ВПО, зареєстрованих в Україні, відчутне послаблення волонтерської активності, спрямованої на допомогу ВПО, помітне зменшення обсягів гуманітарної допомоги, підвищення ролі державних органів та інституцій, що функціонують у системі державного соціального управління [7, с. 56].

Виклад основного матеріалу. Тяглість процесу внутрішнього переміщення в Україні збільшує роль адаптивних чинників соціокультурної інтеграції ВПО у нові територіальні громади, змінюються вектори соціальної взаємодії ВПО та місцевих жителів. Ціннісні розбіжності та соціокультурні настрої і очікування приймаючих громад щодо ВПО (і навпаки – ВПО щодо приймаючих громад) значно впливають на створення конфліктних ситуацій та загальну суспільну атмосферу в громаді.

Погоджуємося з думкою вчених-переселенців, що ставлення громадян до подій в Україні, пов'язаних із воєнним конфліктом на сході України, є суперечливим і неоднозначним. Вимушені переселенці почали шукати будь-які можливості для працевлаштування, відновлення втраченого бізнесу, щоб забезпечити себе найнеобхіднішим у місцях, куди переїхали, втративши власне житло... Але відчуття себе вимушеним переселенцем у власній країні лягло важким тягарем на душу...на серце... на розум... Цей тягар хочеться скинути і знову стати тим, ким ти був, – просто вільним громадянином своєї країни, не обтяженим обставинами, на які ти не можеш вплинути, а зараз докладаєш значних життєвих зусиль і не завжди досягаєш бажаного результату [6, с. 3].

Згідно з результатами національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, станом на червень 2018 р. частка ВПО, які інтегровані в місцеву громаду, становила 45%, тоді як 35% заявляли про свою часткову інтегрованість [4]. Головними умовами успішної інтеграції, які наводили ВПО, були житло (87%), постійний дохід (77%) та зайнятість (48%), що залишається незмінним протягом усіх раундів. Іншими часто згадуваними умовами були сім'я та друзі у тому ж місці (44%), доступ до соціальних послуг (38%), підтримка з боку місцевої громади (29%), легкий доступ до документів (18%) та можливість голосувати на місцевих виборах (13%) [4].

Ступінь інтегрованості ВПО в місцеві громади найбільшою мірою співвідноситься з почуттям довіри до місцевих, з частотою, із котрою вони звертаються до місцевих по допомогу в повсякденних справах, а також із почуттям приналежності до людей у їхньому нинішньому місці проживання.

Дані моніторингу вказують, що почуття довіри між ВПО та приймаючою громадою є досить міцним. 63% ВПО повідомили «цілком можна довіряти» або «можна довіряти великою мірою» місцевим жителям у їхньому нинішньому місці проживання. Цей показник дещо підвищився порівняно з трьома попередніми раундами. Частка ВПО, які повідомляють про довіру до місцевого населення, є більшою серед ВПО, які проживають у селах (74%) та великих містах (65%), порівняно з ВПО, які живуть у малих містах (59%) [4]. Проте про відстороненість ВПО в процесі комунікування свідчить, що набагато менше мігрантів покладаються на членів приймаючої громади в повсякденних справах, 21% усіх опитаних ВПО повідомили, що покладаються на місцеве населення «завжди» або «часто», тоді як «рідко» або «ніколи» відповідали 38% [4].

Відповідно до результатів дослідження Київського міжнародного інституту соціології на замовлення Агентства ООН у справах біженців (лютий-березень 2016 р.), майже всі опитані ставляться до вимушених переселенців із Донбасу та Криму позитивно (по Україні – 43%, у місцях найбільшої концентрації переселенців – 58%) або нейтрально (47 і 34%); українці схильні сприймати переселенців як громадян, які мають рівні права з іншими та які стали заручниками ситуації і потребують підтримки (по Україні – 89%, у місцях найбільшої концентрації – 96%) [10].

Найбільш яскраво соціальні очікування приймаючих громад виражаються у стереотипах населення цих громад. У рамках проєкту «Сприяння діалогу і примиренню в регіонах України» було виявлено 6 основних блоків стереотипів щодо ВПО. Блок 1: Чужі за духом та негативно ставляться до інших («чужі за духом» громадам, які їх прийняли; не хочуть працювати; не можуть інтегруватися через різні погляди; негативно (зверхньо, агресивно) ставляться до мешканців; паразитують, вважають, що всі їм винні. Блок 2: Зомбовані, вірять у міфи та перебувають під впливом пропаганди (вірять, що Україну захопили фашисти; вірять в міфи про страшних бандерівців; вірять російським ЗМІ та ін. Блок 3: Не поважають українську мову, культуру, цінності (негативно ставляться до української мови; виказують неповагу до символів української ідентичності: паспорту, прапору; налаштовані проти українських цінностей: історії, літератури...). Блок 4: Є носіями ворожих цінностей (вірять в «Русский мир» та його цінності; хочуть відокремлення від України; хочуть об'єднання з Росією; хочуть в ССРСР, мають ностальгію за Леніним та Сталіним; проти інтеграції в ЄС). Блок 5: Винні у початку війни та відмовляються брати участь в АТО. Блок 6: Моральна та фізична

підтримка ворога (підтримують В. Путіна; само проголошені республіки ЛНР та ДНР) [1, с. 58].

Висновки. Для подолання наслідків дискримінації ВПО через ціннісні стереотипи необхідною є протидія негативному сприйняттю та стигматизації ВПО. Негативні історії та чутки про ВПО швидко поширюються у традиційних і соціальних медіа, а також на рівні побутового спілкування. Це збільшує дискримінацію ВПО ризику виникнення конфліктів у територіальних громадах. Певні групи приймаючого населення стверджують, що «Ми платимо за них», «Вони забирають у нас роботу» або «Вони нам не вдячні», покладають на переселенців провину за події на сході України [1, с. 58].

Також рівень конфліктизації у приймаючих громадах зростає через навантаження на їхні ресурси, яке зумовлене необхідністю приймати і підтримувати ВПО, це стосується, в першу чергу, соціальної, освітньої та медичної сфери. Шляхом вирішення даної проблеми для органів місцевого самоврядування буде процес сприйняття ВПО як потужного ресурсу розвитку громади, зокрема через залучення кваліфікованих спеціалістів, бізнесменів, громадсько активної молоді.

Децентралізація управління потребує формування спроможних територіальних громад. Цей процес відбувається вкрай повільно і неефективно. А залучення ВПО для даних цілей не відбувається, незважаючи на вагомі переваги використання їх потенціалу. Спільні інтереси територіальних громад та ВПО, які в них проживають, є запорукою їх ефективної інтеграції на взаємовигідних умовах. Доказовою базою переваг потенціалу ВПО як ресурсу є їх вищий освітній потенціал загалом і безробітних зокрема, а також більш молоді вікові характеристики. Серед переміщених осіб із Донбасу переважають науковці, освітяни, підприємці та ін. [6, с. 19].

Так, за результатами моніторингового дослідженнями серед вимушених переселенців удвічі більше дитячого контингенту та на 30% менше населення віком 60 років і старше. Середній вік вимушених переселенців за результатами як першого, так і другого раунду моніторингу майже на 10 років менше. Працездатний контингент ВПО також характеризується високим освітнім і професійно-кваліфікаційним рівнями. За результатами моніторингу серед вимушених переселенців близько 50% мають вищу освіту, а середню та середню спеціальну – по 25% відповідно [4].

Позитивні наслідки інтеграції ВПО пов'язані з активізацією підприємницької діяльності, відкриттям ВПО нових підприємств з новими робочими місцями і для мешканців громади, стимулюванням розвитку громади за рахунок допомоги міжнародних організацій ВПО, що мешкають у громаді, зростанням якості та кількості трудового потенціалу, загальної соціальної активності за рахунок громадських активістів серед ВПО, розвиток соціальної інфраструктури за рахунок міжнародної допомоги, грантів,

донорської допомоги на задоволення потреб ВПО; державне фінансування потреб ВПО у медичних, освітніх та соціальних послугах [3, с. 65].

Підтримуємо думку В. Панькової, що при формуванні нових соціальних зв'язків і продуктивних комунікацій за новим місцем проживання ВПО важливою є інформаційно-комунікативна складова. Вона включає: встановлення комунікативної взаємодії між ВПО та членами приймаючих територіальних громад на засадах соціального діалогу, які мають забезпечити розв'язання протиріч і взаємовигідне співробітництво на підставі залучення ресурсних можливостей ВПО. Не менш важливою є соціально-самоорганізаційна складова, яка включає створення вимушеними переселенцями громадських організацій та об'єднань, встановлення продуктивних комунікацій і накопичення соціального капіталу в місцях переміщення [7, с. 63].

Таким чином, для ефективної інтеграції ВПО у територіальні громади необхідно сформувати систему дій, спрямовану на сполучення інтересів обох сторін щодо створення умов для самореалізації. З метою подолання соціокультурних конфліктів та ціннісних розбіжностей ВПО та приймаючих громад в умовах тяглості процесу внутрішньої міграції необхідним є формування принципів толерантності в громаді, забезпечення інтеграції ВПО через формування спільних цінностей з членами територіальної громади, розвиток партнерських відносин, активне залучення переселенців до реалізації громадсько значимих проєктів, підтримка та розвиток соціальних та громадських ініціатив.

1. Балакірєва О. М. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2016. 140 с.

2. Горбулін В.П., Власик О.С., Лібанова О.Е., Ляшенко М.М. Донбас і Крим: ціна повернення. К.: НУСД, 2015. 474 с.

3. Дяченко А. Напрями підвищення рівня інтеграційної спроможності внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2018. Вип. 3(38). С. 62-68.

4. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_14_ukr_web.pdf (дата звернення: 30.09.2019).

5. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17040.html> (дата звернення: 22.09.2019).

6. Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П., Ляшенко В.І., Залознова Ю.С., Шамілева Л.Л., Логачова Л.М., Панькова О.В., Солдак М.О., Касперович О.Ю., Іщенко О.В., Прогнімак О.Д., Сидорчук О.Г., Хандій О.О. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 448 с.

7. Панькова О.В., Касперович О.Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського

суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Український соціум*. 2018. № 4 (67). С. 53–69.

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1706-18> (дата звернення: 30.09.2019).

9. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції»: Постанова Верховної Ради від 31 берез. 2016 р. № 1074. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1074-19> (дата звернення 15.11.2019).

10. Ставлення українців до переселенців не змінилось за два роки з початку кризи – дослідження Агентства ООН у справах біженців. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3888-stavlenia-ukraintsiv-do-pereselentsiv-ne-zminylos-za-dva-roky-z-pochatku-kryzy-doslidzhennia-ahentstva-onu-u-spravakh-bizhentsiv> (дата звернення: 30.09.2019).

11. Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80> (дата звернення: 30.09.2019).

References

1. Balakirjeva, O. (2016). *Vymknyty pereselentsi ta pidtrymuvaty hromady: uroky dlya efektyvnosti roboty hromadsokoyi adaptatsiyi y intehratsiyi: naukova robota* [Internal Migrants and Hosting Communities: Lessons of Effective Social Adaptation and Integration: A Scientific Report]. Kyiv: NAS of Ukraine; Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, 140 p. (in Ukrainian).

2. Horbulin V.P., Vlasyk O.S., Libanova O E., Liashenko M.M. *Donbas i Krym: tsina povernennia*. [Donbass and Crimea: the price of return]. K.: NUSD, 2015. 474 p. (in Ukrainian).

3. Diachenko, A. (2018). *Napryamy pidvyshchennya rivnyia intehratsiynoyi spromozhnosti vnutrishn`o peremishchenykh osib v Ukrayini* [Ways to raise the level of Integratin capacity of Internally displaced persons in Ukraine]. In: Derzhavne upravlinnia ta mistseve vriaduvannia. Zbirnyk naukovykh prats. (State Administration and Local Governance: Collected Scientific Works), Vol. 3(38), pp. 62–68. (in Ukrainian).

4. *Zvit natsionalnoi systemy monitorynhu sytuatsii z vnutrishno peremishchenymy osobamy* [Report of the national system for monitoring the situation of internally displaced persons]. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_14_ukr_w eb.pdf (in Ukrainian). (Last accessed 30.09.2019).

5. *Ministerstvo sotsialnoyi polityky Ukrayiny* [Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL:

<https://www.msp.gov.ua/news/17040.html> (in Ukrainian). (Last accessed 22.09.2019).

6. Novikova, O., Amosha, O., Antoniuk, V. (2016). *Vnutrishn`o peremishcheni osoby: vid podolannya pereshkod do stratehiyi uspihu: monohrafiya* [Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to the Strategy of Success. A Monograph]. Kyiv: NAS of Ukraine; Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, 448 p. (in Ukrainian).

7. Pankova, O., Kasperovych, O. (2018). *Napryamy ta mekhanizmy uchasti instytutiv hromadyans`koho suspil`stva u stvorenni zakhyshchenoho prostoru vnutrishn`o peremishchenykh osib v Ukrayini* [Ways and means used by civil soaety institutions for creation of protected of Internally Displaced Persons in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium (Ukrainian Society)*, 4 (67), pp. 53–69. (in Ukrainian).

8. *Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn`o peremishchenykh osib: Zakon Ukrayiny vid 20.10.2014 № 1706-VII* [On Ensuring Rights and Freedoms of the Internally Displaced Persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014, No. 1706-VII]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1706-18> (in Ukrainian). (Last accessed 30.09.2019).

9. *Pro rekomendatsiyu parlamentarykh slukhachiv na temu: «Stan spravzhn`oho pratsivnyka vnutrishnikh sluzhbovtiv ta hromadyan Ukrayiny, yakii prozhyvayut` na toy chas okupovaniy sluzhbi Ukrayiny ta v toy chas, koly nekontrol`ovano pratsyuye v zoni antyterorystychnoyi diyal`nosti* [On the Recommendations of Parliamentary Hearings “State of Adherence to the Rights of Internally Displaced Persons of Ukraine Who Live in Currently Occupied Territories of Ukraine and in the Temporary Non-Controlled Territory of the Antiterrorist Operation Zone]. Decree of Verkhovna Rada dated March 31, 2016, No. 1074. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1074-19> (in Ukrainian) (Last accessed 15.11.2019).

10. *Stavlennya ukraintsiv do pereselentsiv ne zminylos` za dva roky z pochatku kryzy – doslidzhennya Ahentstva OON u spravakh bizhentsiv* [Attitude of Ukrainians to migrants have not changed in the two years since the crisis - a study by the UN Refugee Agency]. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3888-stavlenia-ukraintsiv-do-pereselentsiv-ne-zminylos-za-dva-roky-z-pochatku-kryzy-doslidzhennia-ahentstva-onu-u-spravakh-bizhentsiv> (in Ukrainian). (Last accessed 30.09.2019).

11. *Stratehiya intehratsiyi vnutrishn`o peremishchenykh osib ta vprovadzhennya dovhostrokovykh rishen` shchodo vnutrishn`oho peremishchennya na period do 2020 roku* [Strategy for Integrating Internally Displaced Persons and Implementation of Long-Term Decisions Concerning Internal Displacement for the Time Period till 2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80> (in Ukrainian). (Last accessed 30.09.2019).